

האדם נידון לפי מעשיו

"ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" (מה, ג)

"אבא כהן בדלא אומר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה וכו'. יוסף קטנן של שבטים הי' ולא היו אחיו יכולים לעמוד בתוכחתו, הה"ד "ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו". לכשיבוא הקב"ה ויוכיח לכל אחד ואחד לפי מה שהוא — שנאמר (תהלים ג) "אוכיחך ואערכה לעיניך" — על אחת כמה וכמה" (מדרש רבה צג י').

בדברי המדרש המפורסמים הללו יש להבין: (א) איזו תוכחה יש בדברי יוסף, הרי אמר רק "אני יוסף העוד אבי חי" (ב) מהו יום הדין ומהו יום התוכחה? (ג) מדוע הקדימו דין לתוכחה הרי מקומה של התוכחה הוא לפני עשיית הדין? (ד) מה פירוש "לפי מה שהוא", ומה הראיה מן הפסוק בתהלים?

גם בעצם דברי הפסוק "העוד אבי חי" צ"ע מדוע שאלם יוסף, והרי יהודה מדבר כל הזמן על צערו של יעקב, משמע שהוא חי? כמו כן צ"ב מדוע לא השיבו לו על שאלתו? על כל שאלות אלו משיב בעל "בית הלוי" בהקדימו שהדרך הטובה ביותר להביא את האדם להודות על האמת ולחזור בתשובה, היא כשמתארים בפניו כיצד נראים מעשים אלו, כאשר מישהו אחר עושה אותם. אז ללא כל נגיעות ישפוט את עושה המעשים בכל חומר הדין. כשיווכח שבעצם גם הוא עושה את אותו עוול — יסתתמו טענותיו. לא כן אם נטיח באדם ביקורת ישירה, אזי בגלל נגיעותיו האישיות יחפש לעצמו הגנה בכל דרך להצדיק את מעשיו הנלוזים.

דוגמא לצורה זו של תוכחה אנו מוצאים במשל כבשת הרש שהיה בפי נתן הנביא אל דוד המלך (שמואל ב, יג). כאשר בא נתן הנביא להוכיח את דוד על לקיחת אשת אוריה החתי לא אמר לו מיד את אשמתו, אלא סיפר לו תחילה על שני אנשים שהיו בעיר אחת, האחד עשיר והשני עני. לעשיר היה הרבה צאן ובקר, ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה. כאשר בא יום אחד אורח לאיש העשיר, רצה להכין עבורו ארוחה דשנה. במקום לשחוט כבשה או עגל משלו, הלך ושחט את כבשת הרש. ויאמר דוד: "חי ה' כי בן מוות האיש העושה זאת" וכו', אמר לו נתן אתה האיש, מיד אמר דוד "חטאתי לה".

בדרך זו הוכיח גם יוסף את אחיו. בדרישתו להביא את בנימין ובבדותו את עלילת הגביע על-מנת להפרידו מאביו, גרם להם לדבר בהתרגשות על האסון שיקרה את אביהם. יהודה אשר יעץ למכור את יוסף ניגש אליו ואומר לו: "ועתה כבואי אל עבדיך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו, והיה כראותו כי אין הנער ומת וגו'".

כאשר שומע יוסף דברים אלו יוצאים מפי אחיו, פתח ואמר "אני יוסף, העוד אבי חי!!" הנה בעצמכם דיברתם זה עתה בדאגה גדולה על העוול שאני עושה עם אביכם בלקיחת בנימין. האשמתם אותי כי אני גורם לו בזה צער וייסורי נפש עד מוות, מדוע איפוא לא חששתם אתם לצער האב לפני כ"ב שנה כאשר מכרתם אותי מצרימה?!

עפ"י דרך זו מובן שבמלים ספורות אלו אמר להם יוסף תוכחה קשה וחריפה ביותר. ולכן: "לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו". הוא גם לא ציפה לתשובה, שכן כל השאלה נשאלה על-מנת להעמידם במצב שאין עליו תשובה. הצלחתו של יוסף לתקוע את הדברים ללבם נבעה מן העובדה שקודם תוכחתו **פסקו הם בעצמם את הדין** ועי"ז הבינו היטב את חומרת המעשה.

עתה מובן היטב מדוע קודם "אוי לנו מיום הדין" ל"אוי לנו מיום התוכחה". מקודם יתנו לאדם לפסוק את דינו ועי"ז יוכיח לו הקב"ה "לפי מה שהוא" עצמו פסק. ועי"ז נאמר בפסוק "אוכיחך ואערכה לעיניך" – התוכחה תהיה לפי מה שהאדם רואה את הדבר בעיני עצמו.

תוכחה בדרך של "לפי מה שהוא", תיתכן לא רק עפ"י הצגת עוולה של אחרים תחילה. אפשר גם למצוא סתירות מיניה וביה בהתנהגות האדם עצמו, ועי"ז לחסום לו את הדרך בפני הצטדקויות ולימוד זכות על עצמו. דוגמא לכך אנו מוצאים בתנא דבי אליהו זוטא (פרק יד) שאלהו הנביא מספר: "פעם אחת הייתי מהלך ממקום למקום ומצאני אדם אחד שלא היו בו לא מקרא ולא משנה, והיה מתלוצץ כנגדי. אמרתי לו: בני מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין? אמר לי: רבי, יש לי דברים שאני משיב, בינה ודעת לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה. אמרתי לו: מה מלאכתך? אמר לי: צייד אני. אמרתי לו: בני, מי לימדך ואמר לך שתביא פשתן ותארגהו מצודות ותשליכהו לים ותעלה דגים מן הים? אמר לי: רבי, בזה נתנו לי בינה ודעה מן השמים. אמרתי לו: ומה להביא פשתן ולארוג מצודות ולהשליך לים ולהעלות דגים מן הים נתנו לך בינה ודעה מן השמים – לדברי תורה שכתוב בה "כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו", לא נתנו לך בינה ודעה מן השמים? מיד היה מרים קולו ובוכה ומתאנח. אמרתי לו: בני, אל ירע לך אלא כל שאר בני אדם באי עולם משיבין תשובה זו על אותו ענין שהם עוסקין בו, אבל מעשיהן מוכיחין עליהן ועליהן ועל כיוצא בהן ועל העושין כמעשיהן מה אומר הכתוב עליהם (ישעיה יט) "ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי" וכו'.

דברי אליהו הנביא יכולים לשמש אמת מידה לכל סיבה ותירוץ שאנו נותנים על כל הימנעות מקיום מצוה או על עשיית עבירה כלשהי ח"ו. אם גם בעניינים האהובים על הגוף אנו פועלים עפ"י ההסברים האלו יתכן שההסבר הוא אמיתי. אך אם בענייני הגוף אנו לא מתחשבים בסיבות שאנו משתמשים בענייני שמים, הרי יש כאן סתירה מיניה וביה. על סתירה זו ייתבע כל אחד ואחד מאתנו.

עיקר חרדת הדין התבהרות הטעות שחי בה האדם

"ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" (מה, ג)

בספר "אור יהל" (ח"ג) מובא משל המלמד אותנו כיצד יש להתבונן בפרשיות התורה. והמשל הוא לשני אנשים המבקרים בתערוכה של מכוונות משוכללות. האחד הוא אדם פשוט אשר נעדר הבנה מיוחדת בענייני מכוונות. ולעומתו. חברו. יצרו מכוונות אשר